

“Киләчәккә әйтер сузем бар.”

Мәсгүтъ авылы тарихы

Элеге тарихны Зиннурова Сәрия сұzlәреннән
китапханәче Хужина Ләйлә язып алды.

Бу язмамны каян башлыйм икән? Мөгаен, эни сөйләгәннәрдәндер.

Безнең авыл кайчан төзелә башлагандыр, авыл зиратында моннан 300-400 ел элеккеге каберләр бар дип сөйлиләр, бик мөмкин.

Без бәләкәй чакта, сугыш елларында зиратның ихатасы юк иде. Тегермән буасына су керергә төшкән чакта зират аша уза иде. Аның эчендә таш белән уратып алынган зур мәйдан бар, ә эчендә каберләр иде. Бөтен бер нәсел күмелгән анда, диләр иде. Алар кемнәр, кайчан күмелгәннәр? Без бу турыда белми иде. Кабер ташларындагы язмалар гарәпчә язылган иде.

Әнием үзенең бабасы Шәрәфетдин карт сөйләгәннәрне дә безгә сөйли иде. Алар типтәрләр булган. Элек бабайлар күп мал аспрап, жәен жәйләүләрдә торганнар, ә кышын утарларга кайта торган булганнар. Ул чакта әле авыл булмаган. Монда кешеләр Ыкның аръягыннан яхши көтүлекләр эзләп килгәннәр. Һәр көтүлекнен хужасы булган. Шундыйлардан - Жәвәрәй карт. Аның исеме белән бәйле “Жәвәрәй чишмәсе” бар.

“Василий тавы” дип йөрткәне – Василий алпавыт яшәгән урын. “Атнагол чишмәсе” таулары Атнагол карт көтүлекләре булган. Хәзерге Ирекле урнашкан жирләр Гариф татар алпавыты жирләре булган. Ул үзе шәһәрдә яшәп, монда управляемые гына яшәгән. Чалпы тавы Чалпы карт жәйләүләре дип сөйлиләр.

Безнең авыл урнашкан урын күе кара урман булган. Мәллә буйларында, кеше үтеп чыкмаслык, зур зур өянкеләр үскән, күе әрәмәлек булган. Авылның инеше Яхшыбайдан 1 км ёстә “Су башы” дигән сазлыктан башланган, килә-килә, “Түмгәклек” дигән каен урманыннан соң, күе зирек агачлары аша агып, Мәллә елгасына totashkan. Авыл уртасында, тау борымасында (хәзерге балалар бакчасы артында), камышлы сазлыкли күл булган. Ул урын бүген дә үзенең сазлыкли урын булғанлыгын курсәтеп тора.

Революциягә кадәр тау борымасында, текә тауны казып, юл салғаннар. Ул юлны, тирә-юнь авыллардан ат белән килеп, күмәк көч белән эшләгәннәр. Аннан чыккан кызыл балчыкны шул камышлы сазлыкка тутырганнар. Элек Сарман белән Бөгелмәне totashtyra торган олы юл шуннан узган.

Аннан Мәллә буйлап (Мәлләнен аръягында) тау буенда да олы юл булган. “Василий тавы” белән “Атнагол чоқыры” арасында иске таш күпер бар. Кызыл яр суы мәләгә коя торган жирдә “Печмән күпере” бар. Алар тарихның бер жебе булып үткән белән бүгендән totashtyryp тора сыман.

Безнең истәлекле урыннар күп. “Атнагол чишмәсе” кыйблага карап тора аны изге чишмә диләр иде. Ул чишмәгә су эчәргә килгән кешеләр тиен акчалар сала иде. Атнагол карт жәйләүләре белән Василий карт жирләрен бары чоқыр гына аерып тора. Без бәләкәй чакта Василий карт

яшәгән нигез ташлары исән иде әле. Ул карт үз жирләрен сатып китең барган. Ул: “Бу мин яши торган жир түгел, изгеләр жире. Һәр көн чишмә яғыннан азан әйткән тавыш килә”, - дип сөйли торган булган.

Революциягә кадәр Гариф алпавыт жирләрен күрше-тирә авыллардан килеп мужиклар талаганнар. Аннан аклар килгән һәм аның малын алыш кайткан кешеләрне эзәрлекләп (аларны авыл күштәннары саткан) барысын жыеп бик каты кыйнаганнар. Күбесе шул кыйнаудан терелә алмыйча, дөнья куйган.

Кохозлашкач, Гариф байның йортын авылга күпер башына алыш кайтып салғаннар. Башта балалар бакчасы, аннан башлангыч мәктәп булып торган. Сугыш елларында май заводы ясаганнар. Аннан тау башында балалар бакчасы итеп тотканнар. Хәзер ул урында мәчет салдылар. Элек тә ул урында югары оч мәхәлләсе мәчете булган.

Мәлләнен югары яғында Кәкре елга тегермәне, түбәнгә табан борылышта Кәтем, тагы да түбәнрәк Михай (Мишка абый дип йөри идек) Тарлау күпереннән соң Ульян бабай, Ирекле турында Петр тегермәннәре бар иде. Һәрбер тегермән янында буа һәм бакча бар иде. Мәллә буйлары жәй көне жәннәт бакчасына тиң була иде. Хәзер һәр бакча урында колхоз туплавы яисә жәйге лагерь (сыеерлар лагере).

Элек бабайлар экологияне бик нык саклаганнар, су буена чүп түгүчене жәзага тарта торган булғаннар. Ә хәзер Мәллә буйларында ник бер куак үссен, барлық болынлыклар сөрелеп бетте. Ә бит әни сөйләгәннәр, үзем бала чакта күргәннәр һаман да истә. Безнең тегермән турындагы зур буа бер таудан икенче тауга чаклы иде. Һәм зур камышлык иде. Михаил картның әтисе, буа китмәсен дип, алыш кайтып утырткан дияләр иде. Буада нинди генә су кошлары, нинди генә жәнлекләр юк иде. Аккошлар, ләк-ләк, хап-хой-жәйге кичтә зур ансамль кебек иде. Ачялангач булсак та, рухыбыз күтәренке, киләчәккә өмет белән карый торган табигать балалары идек.

Шулай итеп, безнең авылыбыз 300-400 еллар элек барлыкка килгән, дидем бит инде. Безнең авыл буласы жиргә 4 бертуган килеп тәпләнгәннәр, дип сөйли иде әнием. Түбән оч дигән тау борылышында ачыклык булган. Шул түбәдә 4 бертуган бал эчкәннәр, авылга нинди исем бирергә дип киңәшкәннәр. Берсе – Баллы түбә, икенчесе – Зирекле елга (алда әйткәнемчә, Мәллә буе зирек агачлары белән капланган булган) дигән. Шулай да киңәшә торгач, Мәсгут күшарга булғаннар, чөнки араларындагы Мәсгут картның ир балалары булмаган. Әнием Мәсгут картның нәселе Яхшыбайда бар, дип сөйли иде. Менә шулай итеп авыл яшәп киткән. Типтәрләр түбән очка килеп урнашканнар. Югары очта, Аксар якларыннан килгән, Аксар мишәрләре булган.

Авыл зурайган, әкренләп урман чигенгән. Без белгәндә дә урман кече “Кораел”га (Коры елга) килеп totasha иде. Олы “Кораел”га Сирәк каенлык,

Чакалык тоташа иде. Кече һәм олы “Кораел”лардан (зур чокырлар) ташу сулары ага иде.

Элек безнең якларда бакыр да чыгарғаннар, хәзер аларның эзләре югалган. Халық телендә генә “Жәйәүле баз” дип кереп калган. Ул жирләрдә Пугачев яулары да яткан, дип сөйлиләр. Кызыл Яр авылы янында патша гаскәрләре белән Пугачев яулары арасында каты бәрелеш булган, кан елга булып аккан, дип сөйли торган булган бабай.

Без мәктәптә укыганда “Жәйәүле баз”га экскурсиягә алыш баралар иде. Ул вакытта ук инде эчкә үрмәләп кенә керә идек. Коридорга кереп түбән тәшкәч, өскә чыга торган зур кое кебек төнлеге бар иде.

Безнең басуларда аталган исемле урыннар бик күп: Тигәнәкле чокыр, Сәлтәш куты, Жәвәрәй чишмәсе, Биек чагыл тавы, Сары чәчкәлек, Сирәк каенлык, Чаукалык, Үләт каенлыгы, Кортлы күл.

Авыл ике мәчетле булган. Түбән оч мәхәлләдә Абдулла Ракаев мулла иде, сугыштан сон гына вафат булды.

Авыл шулай ук волость та булып торган булырга тиеш, бик зур базары да булган. Түбән очта, Волость йорты дип йөртә торган, зур агач йорт бар иде. Аның артында пар наратлар бар иде, аларны кемнәрнендер каберләре, дип сөйлиләр.

Авылда бай укымышлы кешеләр күп булган, шулар белән бергә урта хәлле крестьяннар да, ике тәрәзәле, жир идәнле йортларда яшәгән фәкыйрь кешеләр дә булган. Байлар авыл уртасында яшәгән.

Сәхәби байның йорты - хәзерге балалар бакчасы (төзәтмә: хәзер колхоз йорты санала, анда башта күчеп килгән гайлә яшәде, ә хәзер инде ул ярымжимерек хәлендә). Ул байны – кара бай дип йөрткәннәр.

Нургали бай йорты – иске клуб йорты иде. Аның таш йорты, кибете булган.

Колхозлашу чорларында авыллар бүленеп, вак колхозлар хасил иткән. Шул чорда Яхшыбай, Кызыл яр Мәсгүттән аерылып чыккан.

Безнен бабай Кызыл ярга язылып кайткач, Шәрәфи бабай жибәрмәгән: “Ул жирләрдә яу яткан, кан коелган - мантымассыз”, - дигән ул. Һәм шулай булып чыкты да, Кызыл ярның казыгы да калмады.

Мәсгүттә авылы, (ничәнче ел икәнен белмим) ут чыгып янып беткән, шул чорда бабайның сандыгында тарихи язмалары янып бетә. Мин белгән кадәресе шушылар иде.

21. 12. 2001 ын